

HAK

(الحق)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Hak kelimesi “gerçek, doğru ve sabit olmak, gerekli ve lâıyk olmak, olabilirlik niteliği taşımak, sürekli var olmak, gerçeğe uygun bulunmak; bir şeyi sabit ve gerekli kılmak” anlamlarında masdar ve bu anlamlara dayalı bir sıfat olup Allah'a nisbet edildiğinde “bizzat ve sürekli olarak var olan, gerçekliği mevcut bulunan, varlığı ve ulûhiyeti fiilen tahakkuk eden” mânasına gelir (Bağdâdî, vr. 89^b; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, “hakḳ” md.). Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, esmâ-i hüsnâyî dil açısından incelediği eserinde kelimenin kapsamlı muhtevâsından hareketle hak için şöyle demektedir: “Allah'ın zâtı hak olduğu gibi O'ndan gelen ve O'na rücû eden her şey de hak; ayrıca emrettiği ve yasakladığı hususları uyarınca hareket etmek de kullar için hak; yani gereklidir” (*İştikâku esmâ'illâh*, s. 178).

Kur'an-ı Kerim'de hak kelimesi yirmisi harf-i ta'rifisiz olmak üzere 247 yerde geçmektedir. Buna aynı kökten türeyen on dört isimle yirmi altı fiil sigası da eklenince sayı 287'ye ulaşır (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “ḥḳḳ” md.). Bu zengin kullanım içinde hak kavramı Allah'a pek çok yerde nisbet edilmekte olup bunların bazısında esmâ-i hüsnâdan biri olarak doğrudan zât-ı ilâhiyyeye izâfe edilmektedir (bk. el-Kehf 18/44; el-Hac 22/6, 62; en-Nûr 24/25; Lokmân 31/30). Hak bir âyette, “görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi” mânasındaki **melik** ismiyle birlikte kullanılırken (Tâhâ 20/114) bazı âyetlerde, doksan dokuz isim listesinde yer almayan “besleyip geliştiren” anlamındaki **rab** (Yûnus 10/32), “ulûhiyeti veya adaleti apaçık” anlamındaki **mübîn** (en-Nûr 24/25; Beyzâvî, III, 192), “gerçek dost ve yardımcı” mânasındaki **mevlâ** (el-En'âm 6/62; Yûnus 10/30) isimleriyle muhteva zenginliği kazanmaktadır. Hak, muhtelif âyetlerde hakkın Allah'tan, Allah nezdinden olduğu, O'nun vâdinin mutlaka gerçekleşeceği belirtilmek suretiyle de O'na nisbet edilmiş, ayrıca çeşitli ilâhî fiillerin hakla vuku bulduğu anlatılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in tamamına yakın kısmında sık sık tekrarlanan hak kavramı Allah'tan başka Hz. Peygamber'e (mese-

lâ bk. el-Bakara 2/119; et-Tevbe 9/62; en-Neml 27/79), Kur'an'a (el-Bakara 2/176; Yûnus 10/94) ve dine de (et-Tevbe 9/29, 33; el-İsrâ 17/81) nisbet edilmektedir.

Hak kavramı, Tirmizî (“Da'avât”, 82) ve İbn Mâce'nin (“Du'â”, 10) esmâ-i hüsnâ listeleri dışında başka hadislerde de çeşitli sigalarla Allah'a nisbet edilmiştir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, “ḥḳḳ” md.). Abdullah b. Abbas'ın rivayet ettiği bir hadiste Resûl-i Ekrem'in teheccüd namazındaki duasında hak kelimesi şöyle tekrarlanmaktadır: “Allahım! Sen hakkın, vâdin hak, sözün hak; sana kavuşmak hak; cennet hak, cehennem hak; peygamberler hak; kıyametin kopması hak” (Buhârî, “Tevhîd”, 24, 35; Müslim, “Müsâfirîn”, 199). Hz. Peygamber telbiye duası sırasında, “Emrin baş üstüne, ey gerçek Tanrı (ilâhü'l-hak), emrin baş üstüne!” anlamındaki niyâzında (İbn Mâce, “Menâsik”, 15; Nesâî, “Hac”, 54) “ilâhü'l-hak” tabiriyle Câhiliye Arapları'nın tapındığı tanrıların hiçbir gerçeklik taşımadığına işaret etmiştir.

Âlimler hak kavramında iki temel mânâna tesbit etmişlerdir: Var oluş ve gerçeğe uygunluk (vücûd ve mutâbakat). Buradaki var oluş zât-ı ilâhiyyeye izâfe edildiğinden zamanın hem başlangıcı hem de sonu itibarıyla sınırsız (ezelî ve ebedî) olarak kabul edilir. Buna göre hak, sıfat anlamıyla vâcibü'l-vücûd (varlığı kendinden ve zaruri olan) kavramıyla birleşir. Nitekim Gazzâlî hakkı bu mânasıyla zâtî isimlerden saymış ve onun esmâ-i hüsnâ içinde lafza-i celâlden hemen sonra geldiğini söylemiştir (*el-Maḳşadü'l-esnâ*, s. 172). Ayrıca Gazzâlî, hakkın kapsadığı var oluşu hem zihin hem obje hem de mârifet açısından değerlendirmiş ve zât-ı ilâhiyyenin gerek zihnen gerekse tabiat nesnelere şühâdetiyle en belirgin şekilde ispat edilen ve en iyi tanınabilen bir varlık olduğunu belirtmiştir. Zâtın bu yöntemlerle tanınması da hakkın gerçeğe uygunluk anlamını dile getirmektedir (*a.g.e.*, s. 138). Hak isminin kapsadığı gerçeğe uygunluk, bütün yaratılmışlık özelliklerinden münezze bulunan Allah ile tabiat ve Kur'an arasında aranmalıdır. Son derece karmaşık, fakat âhenkli ve düzenli iç içe sistemlerden oluşan tabiatın yaratıcısı ve yöneticisinin yetkin sıfatlarıyla uyum içinde olması, onlardaki mükemmeliyeti aksettirmesi Allah ile tabiat arasındaki mutabakatı oluşturur. Bununla birlikte madde âlemi madde- den münezze olanı isabetli bir şekilde

niteleyemeyeceği veya maddeyi gözlemleyip inceleyenler kendiliklerinden bu ulvî sonuca ulaşamayacakları için Allah zâtını Kur'an'ında tanıtmış, isim veya sıfat denilen kavramlarla inananların ulûhiyet bilgisini zâtındaki hakikate uygun hale getirmiştir. Râgıb el-İsfahânî'nin, hakkın temel mânalarından ikisini “hikmete uygun olarak yaratan” ve “hikmete uygun olarak yaratılan” şeklinde belirtmesi de bu amaca yönelik olmalıdır (*el-Müfredât*, “ḥḳḳ” md.). Nitekim Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî “yergi gerektiren şeye kudreti taalluk etmeyen” (*Şu'abü'l-îmân*, I, 119), Ebû Bekir İbnü'l-Arabî “sözünde yalan, vâdinde aykırılık ve fiilinde hikmetsizlik bulunmayan” (*el-Emedü'l-aḳşâ*, vr. 23^a), Ebû'l-Bekâ el-Keffevî de “hiçbir fiili çirkin olmayan” (*el-Külliyât*, s. 391) tarzındaki ifadeleriyle aynı mânâyı vurgulamak istemişlerdir.

Hak ismi, kıdem ve bekâ kavramlarını da içerecek şekilde vücûd mânası göz önünde bulundurularak zâtî isimler içinde mütalaa edilmiştir. Buna göre hak “fiilen var olan, ezelî ve ebedî, mevcudiyeti ve ulûhiyeti gerçek olan” anlamına gelir. Hak isminin “varlığı zorunlu” anlamıyla Allah, varlığının başlangıcı olmaması itibarıyla **evvel**, “varlığının sonu olmayan, ebedî hayatla diri” mânalarıyla **âhir**, **bâkî**, **vâris** ve **hay** isimleriyle münasebeti vardır (bk. ESMÂ-I HÜSNÂ).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “ḥḳḳ” md.; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, “hakḳ” md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 390-391; Wensinck, *el-Mu'cem*, “ḥḳḳ” md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, “ḥḳḳ” md.; Buhârî, “Tevhîd”, 24, 35; Müslim, “Müsâfirîn”, 199; İbn Mâce, “Muḳaddime”, 13, “Menâsik”, 15, “Du'â”, 10; Tirmizî, “Da'avât”, 82; Nesâî, “Hac”, 54; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), XXII, 62-64; Zeccâcî, *İştikâku esmâ'illâh* (nşr. Abdülhüseyin el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 178; Hafimî, *el-Minhâc*, I, 188; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-maḳâlât*, s. 46-47; Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, vr. 89^a-90^b; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân* (nşr. M. Saîd Besyûnî), Beyrut 1410/1990, I, 119; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyûnî), Kahire 1968, s. 68, 69; Gazzâlî, *el-Maḳşadü'l-esnâ* (Fazluh), s. 137-139, 172; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aḳşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 16^a, 21^b-23^b; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 266-269; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, Beyrut 1410/1990, III, 192; Suad Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İstanbul 1987, s. 216-218; A. Abdürrahim es-Sâyih, *es-Sülûk inde'l-Hakim et-Tirmizî*, Kahire 1408/1988, s. 75-87; Edwin E. Calverly, “Haqq (Truth) Al-Haqq As A Divine Name”, *MW*, LIV (1964), s. 122-127.

